

આપણે જાણીએ છીએ કે શારીરિક સંપત્તિ પર જ ભૌતિક સુખો ભોગવવાની ક્ષમતાનો આધાર રહેલો છે. જો શરીર નીરોગી ન હોય તો માનવ-પ્રગતિ રૂંધાય છે. તંદુરસ્ત શરીર સુખમય જીવનનું પ્રથમ પગથિયું છે. સ્વાસ્થ્યની બરાબર સંભાળ રાખવાથી લાંબું આયુષ્ય ભોગવી શકાય છે.

રાષ્ટ્રની પ્રગતિનો આધાર સ્વસ્થ નાગરિકો પર છે. વિલ દુરાંટ જણાવે છે કે, ‘માંદગી એ ગુનો છે આપણે આરોગ્ય-વિષયક મૂર્ખામી કરીએ છીએ, આથી કુદરત આપણી ભૂલો સુધારવા સખત હાથે પગલાં લે છે. આ માટે આપણે જે કષ્ટ સહન કરવું પડે છે, તે આપણું જીવન જીવવા માટે મહેનતાણા પેટેની ચુકવણી છે. સામાન્ય રીતે સંસર્ગજન્ય રોગો તથા જંતુજન્ય રોગો થવા માટે શરીરની રોગપ્રતિકારક શક્તિમાં ઘટાડો, યોગ્ય માત્રામાં શક્તિશાળી રોગકારક જીવાણુઓનો શરીરમાં યોગ્ય માર્ગે પ્રવેશ અને આવો પ્રવેશ કરાવી આપનાર અનુકૂળ વાતાવરણ એવાં ત્રણ કારણોની હાજરીથી થાય છે.

આપણા અભ્યાસક્રમમાં સંસર્ગજન્ય રોગો, જાતીય રોગો અને જંતુઓ દ્વારા થતા રોગોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. આપણે આ રોગોનાં લક્ષણો, સારવાર અને અટકાયતની માહિતી મેળવીશું.

સંસર્ગ દ્વારા થતા રોગો

(1) દાદર (Ringworm) :

ચિહ્નો / લક્ષણો : આ રોગ ચેપી છે. ફૂંગ (fungus) જેવા એક જાતના સૂક્ષ્મ જંતુથી થાય છે. ડોક, કેડ, જાંઘની અંદરની બાજુ, માથું, બગલ વગેરે વાળવાળા ભાગમાં તે વિશેષ દેખાય છે. આ રોગથી ચામડી પર લાલ અને ગોળ કૂંડાળાં દેખાય છે. ખૂબ ચળ-ખંજવાળ આવે છે. ગોળ કૂંડાળાં એક બાજુથી પ્રસરતાં જાય છે અને પાછળથી સાજા થતાં જાય છે. થોડા દિવસો પછી ચક્રાકાર-કૂંડાળાંનો રંગ જાંબુડિયો થાય છે અને તેની પરના વાળ ખરી પડે છે.

ખંજવાળ્યા પછી ચાઠાંમાંથી પાણી જેવું પ્રવાહી ઝરે છે અને તીવ્ર બળતરા થાય છે. ખંજવાળ દિવસ કરતાં રાત્રે વધારે આવે છે સામાન્ય રીતે ચોમાસામાં વધુ જોવા મળે છે.

નિવારણ / ઉપાયો : શારીરિક સ્વચ્છતાનું પૂરું ધ્યાન રાખવું. નિયમિત ચોખ્ખા પાણી અને સાબુ વડે સ્નાન કરવું. દર્દીના સંસર્ગથી દૂર રહેવું. દર્દીનાં કપડાં, ઘરેણાં, પગરખાં, મોજાં, હેલમેટ વગેરેનો ઉપયોગ બીજાએ કરવો નહિ.

(2) કરોળિયા : આ પણ દાદરની જેમ ફૂગથી થતો રોગ છે.

ચિહ્નો / લક્ષણો : આ રોગમાં ખાસ કરીને છાતી, પીઠ કે મોં ઉપર ઝાંખાં સફેદ ચાઠાં પડે છે. આવાં ચાઠાં ઉપર કોઈ વાર આછી ખંજવાળ આવે છે.

નિવારણ / ઉપાયો : શારીરિક સ્વચ્છતાની કાળજી લેવી. નિયમિત ચોખ્ખા પાણી અને સાબુ વડે સ્નાન કરવું. સ્વચ્છ ટુવાલનો ઉપયોગ કરવો. શરીર સાફ કરીને કોરું કરવું.

(3) જૂ (Lice) : આ સૂક્ષ્મ જીવડાં માથાના વાળમાં અથવા શરીરના બીજા ભાગોમાં મળી આવે છે. જૂની માદા પોતાનાં ઈંડાં વાળમાં કે શરીરને અડકીને પહેરેલાં કપડાંમાં મૂકે છે. ઈંડાં ફૂટી જૂ તૈયાર થાય છે. જૂનાં ઈંડાંને લીખ કહે છે. લીખ વાળને સખત રીતે ચોંટીને રહે છે.

ચિહ્નો / લક્ષણો : જૂ તૈયાર થાય ત્યારે ખૂબ ખંજવાળ આવે છે. જૂના કારણે ઊંઘ બગડે છે. માથામાં ગૂમડાં થાય કે તાવ પણ આવી શકે છે.

નિવારણ / ઉપાયો : જૂવાળા માણસનાં કપડાં, બિછાનું-ઓઢવાનું, કાંસકી, બ્રશ, ટોપી વગેરે વસ્તુ વાપરવાથી બીજા માણસને આ રોગ લાગુ પડે છે, જેથી આવી વસ્તુઓનો ઉપયોગ ટાળવો.

ગરમ પાણી વડે વાળ સાફ ધોવા. જૂનાં ઈંડાં વાળને સજ્જડ ચોંટેલાં હોય છે, તેથી તે કાઢવા માટે વાળને થોડા સ્પિરિટથી ચોળીને પછી ઝીણા દાંતાવાળી કાસકીથી બરાબર ઓળવા.

(4) ખસ (Scabies) : ઈંચમાઈટ નામના પરોપજીવી જંતુથી ચામડીનો આ રોગ થાય છે. અપૂરતા પાણી કે અસ્વચ્છતાના કારણે આ રોગ થાય છે. ઈંચમાઈટ નામનું જીવડું ચામડીમાં ઘૂસી કોતરતું આગળ વધે છે. એની માદા ચામડીમાં જ પોતાનાં ઈંડાં મૂકે છે અને રોગ ફેલાય છે.

ચિહ્નો / લક્ષણો : મોટે ભાગે હાથપગનાં આંગળાં વચ્ચેની જગા, કેડ, કાંડાં, કોણીની આસપાસ, બગલમાં કે જાંઘનાં મૂળમાં ઝીણી-ઝીણી પાણી ભરેલી ફોલ્લીઓ થાય છે. ખૂબ ખંજવાળ આવે છે અને રાત્રે ખંજવાળ વધે છે. આ રોગ આગળ વધતાં શરીરના અન્ય ભાગોમાં પણ ફોલ્લીઓ થાય છે. વધુ ખંજવાળને કારણે ક્યારેક ફોલ્લીઓની જગ્યાએ પરુવાળાં ગૂમડાં પણ થાય છે.

ફેલાવો : આ રોગ સીધા સંસર્ગથી કે ખસવાળા માણસનાં કપડાં વાપરવાથી ફેલાય છે. તે ન થાય એટલા માટે આ બંને બાબતમાં સાવચેતી રાખવી. ઘરમાં એક વ્યક્તિને આ રોગ થાય, તો ધીમે-ધીમે ઘરના બીજા સભ્યોને પણ થઈ શકે છે. બાલમંદિર કે શાળામાં સાથે રમતાં બાળકોને પણ એકબીજાંનો ચેપ લાગી શકે છે.

સારવાર અને સાવચેતી : ખસની ખાસ દવા ચોપડતાં પહેલાં પરુ સુકાઈ જાય તેવી સારવાર લેવી આવશ્યક છે. દરદીના ડિલને અડીને પહેરાતાં કપડાં દરરોજ ઉકાળવાં જોઈએ, કારણકે કપડાંને આ રોગનાં જંતુ ચોંટી રહેવાનો સંભવ હોય છે. ખસ થયેલો ભાગ સાબુ કે ગરમ પાણીથી ઘસીઘસીને ધોવો, જેથી જીવડાનાં કોતર ખુલ્લાં થાય. પછી તેની ઉપર બેંઝિલ બેન્ઝોએટનો મલમ ખૂબ ચોળવો. આ દવા ઝેરી હોવાથી મોં તથા આંખમાં ન જાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ કરવાથી રોગ કાબૂમાં આવી જાય છે. જોકે સારવાર પછી પણ દસ-પંદર દિવસ સુધી ખંજવાળ આવી શકે છે. તેનું કારણ એ કે જંતુઓ મર્યા પછી પણ તેની એલર્જી હોય છે.

ચામડીના ઉપર જણાવેલા તથા અન્ય રોગોને અટકાવવાના ઉપાયો

- દરરોજ આખા શરીરને ચોળીને સારી રીતે સ્નાન કરવું જોઈએ.
- સ્નાન કર્યા પછી અલગ રાખેલો ટુવાલ અથવા સ્વચ્છ કપડાંના ટુકડાથી આખું શરીર સાફ કરીને કોરું કરવું. શરીર કોરું થયા, પછી જ કપડાં પહેરવાં.
- શરીર લૂછ્યા બાદ, શક્ય હોય તો દરરોજ ટુવાલ ધોવા. ટુવાલ ધોતી વખતે તેમાં ડિટર્જન્ટ કે સાબુ રહી ન જાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું.
- બાળકો બહારથી રમીને આવે, ત્યારે તેમના હાથ-પગ ધોવડાવીને કોરા કરાવવા. ખાસ કરીને રાત્રે સૂતાં પહેલાં હાથ-પગ ધોવા ખૂબ જરૂરી છે.
- લાંબા ગાળાના આયોજન તરીકે લોકોનું આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક સ્તર ઊંચું આવે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
- ખાસ કરીને ઉનાળામાં સુતરાઉ કે ખાદીનાં ખૂલતાં કપડાં પહેરવાથી પરસેવો સહેલાઈથી ચુસાય છે અને ચામડી કોરી રહેવાથી પ્રમાણમાં સ્વચ્છ રહે છે.
- ચેપ લાગ્યો હોય તેવા વ્યક્તિના કપડા કે કાંસકો વાપરવા નહિ.
- પોષક આહાર લેવો.
- ‘સ્ટિરોઈડ’ વર્ગની તાત્કાલિક ચળ મટાડતી લગાવવાની દવા કે ગળવાની દવા લઈને રોગને દબાવવો નહિ. આ રીતે દબાવવાથી રોગ વધુ વકરે છે.
- સરકાર દ્વારા જાહેરજનતાને પૂરતું પાણી પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.
- પ્રાથમિક દવાખાનાં તથા અન્ય સરકારી દવાખાનાંઓમાં ચામડીના રોગોની સારવાર ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ.

જાતીય રોગો (રતિજન્ય રોગો)

મોટે ભાગે જાતીય સમાગમ દ્વારા ફેલાતા જીવાણુજન્ય ચેપી રોગોને જાતીય રોગો કહેવામાં આવે છે. પરમિયો-ગોનોરિયા (Gonorrhoea), ઉપદંશ-સિફિલિસ (Syphilis) અને એઈડ્સ (AIDS) આ ત્રણ મુખ્ય જાતીય રોગો છે.

જાતીય રોગોનાં સામાન્ય લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે :

- જાતીય અંગો પર ચાંદાં પડે છે. તેમાંથી પરુ અને પાણીનો સ્રાવ થાય છે.
- ચામડી પર ચકામા ઊપસે છે. તેમાં બળતરા થાય છે.
- સાંધા દુઃખે છે, માથું દુઃખે છે. જ્ઞાનતંતુઓ પર અસર થાય છે.
- થાક પણ વધુ લાગે છે. વ્યક્તિનું વજન ઘટે છે.

હવે, આપણે ઉપર્યુક્ત ત્રણ રોગોની વિગતે માહિતી મેળવીએ :

(1) ઉપદંશ-સિફિલિસ (Syphilis) : આ રોગ ટ્રેપોનમાં પેલિયડમ નામના સ્પ્રિંગ આકારના જીવાણુથી થાય છે. આ જીવાણુ રતિકીડા (સંભોગ) દરમિયાન એક વ્યક્તિ રોગી હોય, તો બીજાની ઈજા પામેલી જનન-અવયવની ત્વચામાં દાખલ થાય છે. જીવાણુના શરીરમાં પ્રવેશ પછી ત્રણ અઠવાડિયાંથી ત્રણ માસના ગાળામાં આ રોગનાં લક્ષણો પ્રથમ દેખાય છે.

લક્ષણો : જાતીય અંગો પર ચાંદી પડે તે આ રોગનું પ્રથમ લક્ષણ છે. આ સાથે લસિકાગ્રંથિઓનો સોજો થાય છે. યોગ્ય ઉપચાર સિવાય કે અધૂરા ઉપચારથી પણ આ ચાંદી રૂઝાય છે આ છૂપો ભયંકર રોગ છે. રોગીને એવો ભાસ થાય છે કે રોગ મટી ગયો છે, પરંતુ સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહેલો આ રોગ એક-બે વર્ષ પછી શરીરના બધા અવયવોમાં ફેલાઈ જાય છે.

આ રોગમાં ચામડી ઉપર જાતજાતની ફોલ્લીઓ થાય છે, પરંતુ ખંજવાળ આવતી નથી. ગુદાદ્વાર જેવા બીજા ભીના ભાગ પર વિશેષ પ્રકારનાં ચાંદાં પડે છે. આવાં જ ચાંદાં મોઢામાં પણ થાય છે. આ ઉપરાંત ઘૂંટણ, ખભા વગેરે જેવા સાંધાઓમાં દુખાવો થાય છે.

આ રોગ ફરી પાછો બેથી દસ વર્ષ સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહે છે અને છેલ્લા તબક્કામાં મગજને અસર કરી ગાંડપણ લાવે કે લકવો કરે છે. હૃદયરોગની શક્યતા પણ રહે છે. આ ઉપરાંત શરીર પર ચોક્કસ પ્રકારની ગાંઠો અને ચાંદાં પણ થાય છે.

સ્ત્રી-દર્દીના ગર્ભમાં રહેલા બાળક પર આ રોગની ગંભીર અસર પડે છે અને ક્યારેક ગર્ભમાં જ બાળક મૃત્યુ પામે છે અથવા જન્મ્યા પછી તરત મૃત્યુ પામે છે. બાળકને જન્મથી જ થતા આ રોગને જન્મજાત ઉપદંશ કહેવાય છે.

નિદાન : લોહીની તપાસથી આ રોગનું નિદાન થઈ શકે છે.

સારવાર : આ રોગ માટે પેનિસિલિન તથા અન્ય અસરકારક ઔષધો ઉપલબ્ધ છે. આ રોગની સંપૂર્ણ સારવાર કરાવવી જરૂરી છે.

(2) પરમિયો ગોનોરિયો (Gonorrhoea) : યુગ્મ ગોલાણુ (ગોનોકોકાઈ) નામના જીવાણુ (બેક્ટેરિયા) રતિકીડા (સંભોગ) દરમિયાન એક રોગી વ્યક્તિના શરીરમાંથી જનન-અવયવ મારફતે બીજી વ્યક્તિમાં પ્રવેશ કરે છે. બેથી સાત દિવસ પછી રોગનાં લક્ષણો દેખાય છે.

લક્ષણો : પુરુષોમાં મૂત્રનળીમાંથી પરુનો સ્રાવ થાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જવું પડે છે. બળતરા થાય, બેચેની લાગે અને ક્યારેક તાવ પણ આવે છે. વચ્ચેના સમયમાં થોડું સારું થઈ જાય તોપણ રોગ વારંવાર ઊથલો મારે છે. આ રોગ ક્યારેક વંધ્યત્વ પણ લાવે છે.

સ્ત્રીઓમાં પેશાબની બળતરા નહિ જેવી હોય છે. પરમિયોનાં લક્ષણો સહેલાઈથી પારખી શકાય તેવાં હોતાં નથી. યોનિસ્રાવ થાય છે, પણ તે માટે અન્ય કારણો પણ હોઈ શકે છે. ક્યારેક આ રોગને કારણે સ્ત્રી ગર્ભધારણ કરી શકતી નથી.

નિદાન : મૂત્રવાહિનીમાંથી નીકળતા પરુની સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી તપાસ કરીને આ રોગનું નિદાન થઈ શકે છે.

સારવાર : આ રોગની સારવાર માટે દવા-ઔષધો ઉપલબ્ધ છે. વહેલી સારવાર કરાવવાથી વંધ્યત્વને ટાળી શકાય છે.

ઉપદંશ (સિફિલિસ), પરમિયો (ગોનોરિયો) તથા અન્ય જાતીય રોગોનો અટકાવ

સલામત જાતીય વ્યવહાર એટલે કે જાતીય રોગથી મુક્ત વ્યક્તિ સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિ સાથે જાતીય સમાગમનો નિષેધ અને જાતીય સમાગમ વખતે નિરોધનો ઉપયોગ આ રોગને અટકાવવામાં ઉપયોગી છે. આ ઉપરાંત એક જ રોગમુક્ત સાથીની પસંદગી એ આ માટેના સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

આવા રોગમાં પતિ-પત્ની કે બંને સાથીદારોની એકસાથે સારવાર કરવી જરૂરી છે. શક્ય હોય, તો દર્દીના જાતીય સંપર્કમાં આવનાર તમામ વ્યક્તિઓને શોધીને પણ સારવાર આપવી.

એઈડ્સ અટકાવવાના ઉપાયો દર્શાવ્યા છે, તે આ બંને રોગમાં પણ લાગુ પડે છે.

(3) એઈડ્સ (AIDS) : એઈડ્સ (AIDS-Acquired Immuno Deficiency Syndrome) એ શરીરની રોગપ્રતિકારક શક્તિમાં ઘટાડો થવાથી વિવિધ તકલીફોને સૂચવતો શબ્દ છે. આ કોઈ એક રોગનું નામ નથી, પરંતુ

અનેક રોગોને ઓળખાવતો સમૂહદર્શક શબ્દ છે. ગુજરાતી ભાષામાં ટૂંકમાં ઘરોશ (ઘટી ગયેલ રોગપ્રતિકારક શક્તિ)ના રોગો તરીકે ઓળખી શકાય.

એઈડ્સનો ફેલાવો

દર્દીના લોહીના સીધા સંપર્કમાં આવવાથી, HIV (હ્યુમન ઇમ્યુનો વાઈરસ) ગ્રસ્ત દર્દીનું લોહી સ્વીકારવાથી, HIV ગ્રસ્ત પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે અસુરક્ષિત સંભોગ કરવાથી, ઇન્જેક્શન માટે એકની એક સોય વારંવાર વાપરવાથી કેટલીક વખત રોગીના શરીરના જીવાણુઓ નીરોગી વ્યક્તિના શરીરમાં દાખલ થાય છે. એચઆઈવી વાહક માતામાંથી ગર્ભસ્થ બાળક તરફ ઓર (Placenta) દ્વારા ફેલાય છે.

એકથી વધુ સ્ત્રીઓ સાથે જાતીય સંબંધ ધરાવતા પુરુષોમાં તથા એકથી વધુ પુરુષો સાથે જાતીય સંબંધ ધરાવતી સ્ત્રીઓમાં આ રોગ વધુ જોવા મળે છે.

નીચેનાં કારણોથી એઈડ્સ ફેલાતો નથી :

- હાથ મિલાવવાથી, આલિંગન કરવાથી, ચુંબન કરવાથી.
- સાથે મુસાફરી કરવાથી કે દર્દીની ચીજવસ્તુઓ વાપરવાથી.
- દર્દીનાં ટેલિફોન, પેન, સાબુ, મોજાં વગેરેનો ઉપયોગ કરવાથી.

HIVના જંતુઓ શરીરમાં પ્રવેશ્યા પછી એઈડ્સ રોગની પરિસ્થિતિમાં પહોંચતા 6 મહિનાથી લઈને 20 વર્ષ સુધીનો સમયગાળો લાગી શકે છે.

ચિહ્નો / લક્ષણો : એઈડ્સનાં ચિહ્નો અને લક્ષણો પુખ્ત વયના દર્દીમાં અને બાળકોમાં જુદાં-જુદાં હોય છે.

પુખ્ત વયના દર્દીમાં જોવા મળતાં લક્ષણો

- કોઈ દેખીતા કારણ સિવાય વજનમાં 10 % કરતાં વધુ વજનનો ઘટાડો
- એક મહિના કરતાં વધુ સમયથી ચાલતા ઝાડા
- એક મહિના કરતાં વધુ સમયનો તાવ
- ક્ષય ઊભરી આવવો
- અશક્તિ, ફૂગ થવી, મોમાં સફેદ ચાંદાં પડવા

બાળકોમાં નીચેનાં લક્ષણો જોવા મળે છે :

- ઘણો ધીમો વૃદ્ધિદર અથવા વજન ગુમાવવું.
- એક મહિના કરતાં વધુ સમયથી ચાલતા ઝાડા
- એક મહિના કરતાં વધુ જૂનો તાવ
- આખા શરીરમાં લસિકાગ્રંથિઓનો સોજો આવવો.
- મોં અને ગળામાં ફૂગનાં સફેદ ચાંદાં પડવાં.
- વારંવાર ચેપી રોગના ભોગ બનવું.
- એક મહિના કરતાં વધારે જૂની ખાંસી.

એઈડ્સની સારવાર : એઈડ્સના દર્દીનું જીવન કેટલીક દવાઓના આધારે લંબાવી શકાય છે, પરંતુ એઈડ્સના વિષાણુનું મારણ કરીને દર્દીને રોગમુક્ત કરે તેવી દવા હજુ સુધી શોધાઈ નથી. આ કારણે આ રોગને ફેલાતો અટકાવવો તે જ એક માત્ર ઇલાજ છે.

એઈડ્સ અટકાવવાના ઉપાયો

- (1) જાતીય સમાગમ માટે પોતાના જીવનસાથીને વફાદાર રહેવું. અન્ય સંજોગોમાં જાતીય સમાગમ વખતે નિરોધનો ઉપયોગ કરવો.
- (2) ધંધાદારી રક્તદાતાએ આપેલ લોહીની ચકાસણી કરી પછી જ લોહી લેવું. માનવલોહીની અનિવાર્ય આવશ્યકતા જોતાં પ્રત્યેક નાગરિકે સ્વૈચ્છિક રક્તદાન માટે આગળ આવવું જોઈએ, જેથી ધંધાદારી રક્તદાન અટકાવી શકાય.
- (3) શક્ય હોય ત્યાં સુધી ઇન્જેક્શન વગર રોગ મટે તેવા પ્રયત્નો કરવા. ઇન્જેક્શનની જરૂર પડે, તો નવી સોયનો ઉપયોગ કરવો.
- (4) ઇન્જેક્શન તથા ઓપરેશન માટેનાં સાધનો વગેરે જંતુમુક્ત કરેલાં જ વાપરવાં જોઈએ.
- (5) વ્યસનમુક્ત જીવન જીવવું જોઈએ.

- (6) શહેરીકરણ, બેકારી, માનસિક તાણ વગેરેનો બોજો ઓછો કરવો.
- (7) ટી.વી., ચલચિત્રો, સામયિકો તથા જાહેરાતો દ્વારા દર્શાવાતાં કામોત્તેજક દૃશ્યોને બદલે આરોગ્ય અને વ્યક્તિગત ઘડતરના કાર્યક્રમો નિહાળવા જોઈએ. નિર્દોષ મનોરંજન તથા નૈતિક મૂલ્યોનો પ્રચાર વધારવો.
- (8) જાતીય રોગો, અપૂરતું પોષણ વગેરે જેવી આરોગ્યની સમસ્યાઓને કાબૂમાં લેવી.
- (9) એઈડ્સને સામાજિક કલંક બનતા અટકાવવો તથા એઈડ્સના દર્દી તરફ સહાનુભૂતિપૂર્વક વર્તવા કરવો. આમ, કરવાથી લોકો આ રોગને છૂપાવશે નહિ.

જંતુઓ દ્વારા થતા રોગો

મલેરિયા : મલેરિયા એક જાતના ‘મલેરિયલ પેરેસાઈટ (Malarial Parasite) નામના સૂક્ષ્મ જંતુઓ - પ્લાઝ્મોડિયમ નામના પ્રજીવથી થાય છે. આ રોગ ફેલાવવામાં માદા એનોફિલિસ મચ્છર મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. મલેરિયાના દર્દીને જ્યારે માદા એનોફિલિસ મચ્છર કરડે છે, ત્યારે લોહી સાથે મલેરિયાના જંતુ પણ તે ચૂસે છે. આ જંતુ મચ્છરના શરીરમાં અમુક હદ સુધી વિકાસ પામે છે. થોડા દિવસ પછી તે મચ્છર નીરોગી માણસને કરડે, ત્યારે તેના શરીરમાં મલેરિયાના જંતુઓ પ્રવેશે છે. આ રીતે મલેરિયા એક વ્યક્તિમાંથી બીજી વ્યક્તિમાં ફેલાય છે. મચ્છર કરડ્યા પછી 10થી 15 દિવસે મલેરિયાનાં પ્રથમ ચિહ્નો દેખાય છે.

- (1) અચાનક પુષ્કળ ધ્રુજારી સાથે ઠંડી લાગે છે. તાવ આવે છે. અચાનક દર્દી કાંપે છે. ધ્રુજારી 15 મિનિટ કરતાં પણ વધુ સમય સુધી ચાલુ રહે. દર્દીનું માથું દુઃખે છે.
- (2) તાવ કેટલાક સમય સુધી રહે છે. ઊલટીઓ થાય છે કે ઊબકા આવે છે. દર્દી ખૂબ બેચેની અનુભવે છે. શરીરમાં કળતર થાય છે.
- (3) તાવ ઊતરી જાય છે, પુષ્કળ પરસેવો થાય છે.
- (4) તાવ દરરોજ, એકાંતરે કે ત્રીજા દિવસે આવે છે.
- (5) ક્યારેક તાવની અસર મગજ પર થવાથી દર્દી બેશુદ્ધ બની લવારો કરે છે.
- (6) આ રોગનાં જંતુઓ રક્તકણોનો નાશ કરે છે, તેથી દર્દીનું શરીર ફિક્કું પડે છે. બરોળ ફૂલે છે અને છેવટે અશક્તિ આવી દર્દીને પાંડુરોગ લાગુ પડે છે.

સારવાર અને અટકાયત

- (1) દર્દીને ખૂબ તાવ આવ્યો હોય, ત્યારે માથે બરફ ઘસવો અથવા મીઠાના પાણી કે કોલનવોટરનાં કપાળે, પેટ પર, છાતી પર તેમજ હાથ પગ પર પોતાં મૂકવાં.
- (2) દર્દીને મોસંબીનો રસ, ચા, દૂધ કે કાંજી જેવો હલકો ખોરાક આપવો.
- (3) દર્દીને હવા-ઉજાસવાળા ઓરડામાં રાખવો અને પૂરતો આરામ આપવો.
- (4) મચ્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો.
- (5) દાક્તરની સલાહ પ્રમાણે દર્દીને ક્વિનાઈનની ગોળીઓ આપવી. તાવ ઊતરી ગયા બાદ પણ એક અઠવાડિયા સુધી દાક્તરની સલાહ મુજબ દવા આપતી રહેવી.

મલેરિયાને ફેલાવતા મચ્છરોનાં ઉત્પાદનોને કાબૂમાં લેવા ઘનિષ્ઠ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. સામાન્ય રીતે મલેરિયા ફેલાવતા માદા એનોફિલિસ મચ્છર પ્રમાણમાં ચોખ્ખા પાણીમાં ઊછરે છે. આવાં ખાડા કે ખાબોચિયાં પૂરી દેવાં જોઈએ. અથવા તેમને ઉલેચી નાખવાં જોઈએ. આવા પાણીમાં અઠવાડિયામાં એક વાર મચ્છરની ઈયળોને ખતમ કરવા માટે બળેલું તેલ, કેરોસીન, ડી.ડી.ટી. છાંટવું, પાણીની ટાંકી, કોઠી અને સેપ્ટિક ટેન્કને હવાચુસ્ત ઢાંકણથી ઢાંકવું જોઈએ. તેમાંથી નીકળતી હવાની અને પાણી ઊભરાવા તે માટેની પાઈપ દ્વારા મચ્છર ન પ્રવેશે તે માટે પાઈપને લોખંડની ઝીણી જાળીથી કે કપડાંથી બાંધી રાખવી.

મોટાં ખાબોચિયાં, તળાવ વગેરેમાં ‘ગમ્પી’ (ગેમ્બુચિયા) નામની માછલીઓ નાંખવી. આ પ્રકારની માછલીઓ મચ્છરની તમામ ઈયળોને ખાઈ જાય છે.

રાત્રે સૂતી વખતે શરીર પૂરું ઢંકાય તે રીતે કપડાં પહેરવાં મચ્છરદાની વાપરવી, ત્વરિત નિદાન અને તાત્કાલિક સારવાર દ્વારા મલેરિયાના દર્દીઓની સંખ્યામાં ઘટાડો કરી શકાય છે અને તે રીતે મલેરિયાના ફેલાવાને અટકાવી શકાય છે.

હાથીપગો (ફાઈલેરિયાસિસ - Filariasis)

પાતળા દોરા જેવા જીવાણુઓ મનુષ્યના પગને હાથીના પગ જેવો જાડો બનાવી દે છે. આ રોગ મચ્છર દ્વારા ફેલાય છે. ભારતમાં ઘણાં લોકો આ રોગથી પીડાય છે. ઉત્તરપ્રદેશ, બિહાર, આંધ્રપ્રદેશ, ઓડિશા, તમિલનાડુ, કેરાલા અને દક્ષિણ ભારતમાં તથા દક્ષિણ ગુજરાતમાં આ રોગનું પ્રમાણ વિશેષ છે. ખરેખર આ રોગમાં જાડા થઈ ગયેલા પગ સિવાયના અન્ય

પ્રકારના દર્દીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે.

સામાન્ય રીતે ગંદા પાણીમાં ઊછરતા ક્યુલેક્ષ નામના માદા મચ્છરો હાથીપગાથી પીડાતા દર્દીને કરડે છે, ત્યારે લોહીની સાથે-સાથે માઈકો ફાઈલેરિયા (જીવાણુની ઈયળ)ને પણ ચૂસી લે છે. આ મચ્છર દસ-પંદર દિવસ પછી અન્ય તંદુરસ્ત વ્યક્તિને કરડે છે, ત્યારે આ માઈકો ફાઈલેરિયા તે વ્યક્તિના શરીરમાં દાખલ થઈ જાય છે.

સમય જતાં આ માઈકો ફાઈલેરિયા લસિકાવાહિની અને લસિકાગ્રંથિઓમાં રહીને પુખ્ત વયના થાય છે. પ્રત્યેક માદા ફાઈલેરિયા એક દિવસમાં 50,000 માઈકો ફાઈલેરિયા (ઈયળો) પેદા કરી શકે છે. લસિકામાં અવરોધ ઊભો થવાથી લાંબા ગાળે અસર પામેલ લસિકાગ્રંથિની જગ્યા મુજબ હાથ, પગ, પુરુષનાં વૃષણો એ પૈકી કોઈ એક કે વધુ અવયવો ધીમે-ધીમે ફૂલતાં જાય છે. આ રોગની જો શરૂઆતમાં જ સારવાર લેવામાં આવે, તો સોજો ઓછો થઈ મટી જાય છે અને કોઈ તકલીફ થતી નથી. આથી જ શરૂઆતનાં એટલે કે માઈકો ફાઈલેરિયા દાખલ થવાના ત્રણ માસ બાદનાં લક્ષણો જાણી લેવાં જોઈએ. આવાં લક્ષણોમાં તાવ આવે છે અને શરીરના ચોક્કસ એક કે વધુ ભાગોનો દુખાવો તથા તે ભાગની નજીકની લસિકાગ્રંથિઓ ફૂલી જાય છે. આ ભાગની ચામડી લાલ દેખાય છે અને તેને દબાવતાં વધુ દુખાવો થાય છે. ચામડીના કોઈ કોઈ ભાગમાં લાલ ચકામાં ઊપસી આવે છે. ક્યારેક પુરુષના વૃષણનો ભાગ પણ ફૂલી જાય છે. ક્યારેક પેશાબ ચીકણો અને દૂધ જેવો ઘટ્ટ આવે છે.

નિદાન : આ રોગના ચોક્કસ નિદાન માટે લોહીની તપાસ કરાવવી જરૂરી છે. સામાન્ય રીતે રાત્રે દસ વાગ્યાથી સવારના બે વાગ્યા સુધીના ગાળામાં લોહીનાં ચાર-પાંચ ટીપાં સ્લાઈડમાં લઈને તેની તપાસ કરવામાં આવે છે.

સારવાર : શરૂઆતના તબક્કામાં આ રોગ ગોળીઓથી કાબૂમાં લઈ શકાય છે. ત્યાર પછી રોગ વધુ આગળ વધે, તો ઓપરેશનથી થોડી રાહત આપી શકાય છે, પણ રોગ કાયમી રીતે ન પણ મટે તેવું બને.

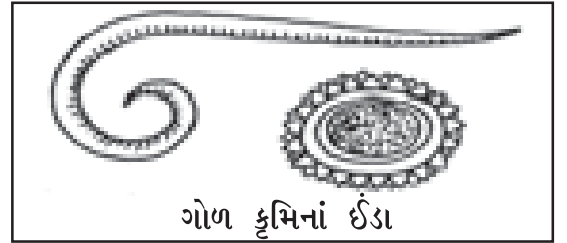
અટકાયત : આ રોગ મચ્છર દ્વારા ફેલાતો હોઈ, મચ્છરની ઉત્પત્તિને નિયંત્રણમાં રાખવી. આ રોગના સંભવિત દર્દીને તાત્કાલિક તબીબી સારવાર મળે તેવી વ્યવસ્થા અવશ્ય કરવી.

કૃમિ (કરમિયા) : મોટા ભાગની વ્યક્તિઓનાં આંતરડાંમાં એક કે વધુ પ્રકારનાં પરોપજીવી જંતુઓ રહેલાં હોય છે. જુદી-જુદી ભાષામાં તે કરમ, કરમિયા, કૃમિ, ચરમ, ચરમિયા, હરસિયા, અળસિયાં, સળવળિયા, જીવડાં, જંતુ, પેટના કીડા, વર્મ્સ (worms) વગેરે જેવાં નામે ઓળખાય છે. કૃમિના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે :

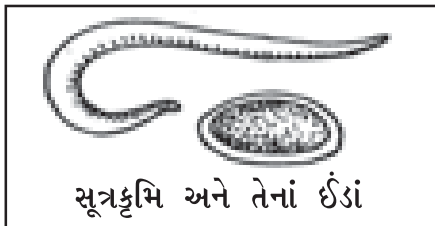
(1) ગોળ કૃમિ (રાઉન્ડ વર્મ Round worm) : બાળકોમાં આ પ્રકારના કૃમિ વધુ જોવા મળે છે. આ કૃમિ આંતરડાંમાંથી ખોરાક ખાઈ જાય છે, આથી બાળક અપૂરતા પોષણનો ભોગ બને છે. આપણા દેશમાં દર દસમાંથી પાંચ વ્યક્તિઓનાં નાનાં આંતરડાંમાં આ પ્રકારના કૃમિ હોવાની શક્યતા છે. દરેક કૃમિની લંબાઈ આશરે 20થી 25 સેમી હોય છે.

મળમાં રહેલાં ગોળ કૃમિનાં ઈંડાં દૂષિત પાણી, ખોરાક, માટી વગેરે દ્વારા મોં વાટે પ્રવેશ મેળવી આંતરડાંમાં જાય છે. અહીં ઈંડાંમાંથી ઈયળ બનીને આંતરડાંની દીવાલ ભેદીને ચક્રાત્મક થઈ લોહીમાં ભળે છે. લોહી દ્વારા ફેફસાંમાંની રક્તવાહિનીઓમાં કોશેટોમાં રૂપાંતર થઈ શ્વાસનળીમાં પ્રવેશ મેળવે છે અને ખાંસી દ્વારા ગળા સુધી આવીને અન્નનળી દ્વારા જઠરમાં અને પછી આંતરડાંમાં પ્રવેશ પામે છે. આંતરડાંમાં કૃમિ બે માસમાં પુખ્ત બને છે અને ખોરાક પણ ખાય છે. કૃમિનું આયુષ્ય છથી બાર માસનું છે. તે આછા ગુલાબી રંગના અળસિયાં જેવાં આકારના હોય છે.

લક્ષણો : પેટનો દુખાવો, ઊલટી, ઊબકા, ખોરાક ખાઈ શકાતો હોવા છતાં વજન ન વધે અને અપૂરતાં પોષણનાં લક્ષણો જણાય. સૂકી ખાંસી થાય અને પેટ મોટું થયેલું જણાય. વધુ કૃમિને કારણે ક્યારેક આંતરડાંમાં અટકાવ થઈ જવાથી ઝાડો બિલકુલ બંધ થઈ જાય છે અને ઓપરેશનની જરૂર પડે છે. કૃમિ ક્યારેક મળ વાટે, મોં વાટે કે નાક વાટે બહાર નીકળે છે. શરીરમાં ચળ આવવી અને તપાસ કરાવવાથી સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રમાં ગોળ કૃમિના ઈંડાં પારખી શકાય છે.

ગોળ કૃમિનાં ઈંડાં

સૂત્રકૃમિ અને તેનાં ઈંડાં

(2) સૂત્રકૃમિ (થ્રેડવર્મ Thread worm) : આ કૃમિ સફેદ રંગના, એક સેમી લાંબા, પાતળા દોરાના ટુકડા જેવા હોય છે. તેનું આયુષ્ય એકથી ત્રણ માસનું હોય છે. આ કૃમિ મોટાં આંતરડાંમાં રહે છે અને ત્યાંથી આગળ વધીને ગુદાના મુખ આગળની ચામડીમાં ઈંડાં મૂકે છે. આ કારણે ત્યાં ખૂબ ચળ આવે છે. આવી ખંજવાળ કરવાથી ઈંડાં આંગળીઓના નખમાં ભરાઈ જાય છે અને ત્યાંથી સીધાં જ મોમાં અથવા તેવી વ્યક્તિ દ્વારા ખોરાક કે પાણીમાં થઈને બીજી વ્યક્તિના મોમાં જઈ શકે છે. મોમાં પ્રવેશ પામીને આ કૃમિ જઠર દ્વારા આંતરડાંમાં પહોંચી જાય છે. આ રીતે તેનો જીવનક્રમ ચાલુ રહે છે. શૌચક્રિયા વખતે તકલીફ થાય છે. પેશાબમાં બળતરા થાય છે. પેશાબ માટે વારંવાર જવું પડે છે. આ કૃમિ ઝાડામાં સીધા જ હલનચલન કરતાં જોઈ શકાય છે.

(3) અંકોડી કૃમિ (હૂકવર્મ Hook worm) : આપણા દેશમાં દર સો વ્યક્તિઓએ ત્રીસથી વધુ

વ્યક્તિઓનાં આંતરડાંમાં આ પ્રકારના કૃમિ હોવાનો અંદાજ છે. 15થી 25 વર્ષની ઉંમરની વ્યક્તિઓમાં આ કૃમિ વધારે પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. અપૂરતા પોષણ કે અન્ય ચેપવાળા દર્દીને આ કૃમિ વધારે પ્રમાણમાં હેરાન કરે છે. સશક્ત વ્યક્તિઓમાં આ

કૃમિ થોડા પ્રમાણમાં જ રહી શકે છે અને તેથી આવી વ્યક્તિઓમાં કૃમિના રોગનાં કોઈ લક્ષણો દેખાતાં નથી. આંતરડાંની ત્વચા પર આવેલા કોષોના સૂક્ષ્મ તંતુઓને ચોંટી જઈને આ કૃમિ લોહી ચૂસે છે. આવી રીતે અસંખ્ય અંકોડી કૃમિઓ લોહી ચૂસીને અને વહેવડાવીને માણસને તદ્દન ફિક્કો કરી મૂકે છે.

આ કૃમિ ખુલ્લા પગે માટીમાં ચાલનાર, ચાના બગીચામાં, કેળના ખેતરમાં, તમાકુના ખેતરમાં, સુએઝકાંચ વગેરેમાં ખેતી કરનાર તથા માટીકામ કરનારાઓમાં વધુ જોવા મળે છે.

લક્ષણો : લોહીની ફિક્કાશને કારણે જીભ, હોઠ, નખ અને આંખનાં પોપચાં ફિક્કાં લાગે છે. અપૂરતું પોષણ, અશક્તિ અને થાક લાગવો, શ્વાસ ચઢવો જેવી તકલીફો થાય છે. આ વખતે શારીરિક અને માનસિક વિકાસ રૂંધાય છે. આ કૃમિના વધારાની ગંભીર પરિસ્થિતિમાં હૃદય પહોળું થઈ જઈ બંધ પડવાની સ્થિતિ આવી શકે છે. આ કૃમિની ઇંચળો જો ફેફસાંમાં હોય તો, ખાંસી પણ થઈ શકે છે.

નિદાન : સામાન્ય રીતે અન્ય કૃમિ નરી આંખે મળમાં જોઈ શકાય છે, પરંતુ આ કૃમિ જોવા મળતા નથી. આ કારણથી ઝાડાની તપાસ સૂક્ષ્મદ્રશ્યકંત્ર વડે કરવાથી તેનાં ઈંડા જોઈને નિદાન કરવામાં આવે છે.

(4) પટ્ટીકૃમિ (ટેપવર્મ Tap worm) : સફેદ રંગના, ચપટા, આશરે બે મીટર લાંબા અને છ મિમી પહોળા એવા પટ્ટીકૃમિ આંતરડાંમાં રહે છે. એનું મૂળ રહેઠાણ ખરી રીતે જનાવરોનાં માંસમાં હોય છે. ડુક્કર, ગાય કે અન્ય પ્રાણીઓનું માંસ કાચું કે અર્ધપાકું ખાવાથી આ કૃમિની ઇંચળો આંતરડાંમાં દાખલ થાય છે. સામાન્ય રીતે આ કૃમિની ઇંચળો નુકસાન કરી શકતી નથી. આ ઇંચળો પુખ્ત વયના કૃમિમાં રૂપાંતરિત થઈને ઈંડાં મૂકે છે. આ ઈંડાં મળ દ્વારા બહાર આવ્યા બાદ

અસ્વચ્છતા કે અન્ય કારણો કે અન્ય રીતે બીજી વ્યક્તિનાં મોમાં પ્રવેશ મેળવે છે. આ ઈંડાં આંતરડાંમાં જઈને તાજી ઇંચળો તરીકે બહાર આવે છે અને આંતરડાંની દીવાલને ભેદીને લોહી દ્વારા તે ચૂસે, મગજ, આંખ વગેરે જેવા ભાગોમાં પહોંચે છે. અહીં પહોંચેલા કૃમિ બે-ત્રણ માસમાં શરીરને કાયમી નુકસાન પહોંચાડે છે.

લક્ષણો અને નિદાન : ક્યારેક ભૂખ ન લાગે તથા પેટમાં થોડોક દુખાવો પણ થાય છે.

પટ્ટીકૃમિનો સાદો ચેપ ઓળખવો સહેલો છે. તે વ્યક્તિના મળમાં અડધાથી એક સેમીના લાંબા ટુકડા અલગ-અલગ કે જોડાયેલા પ્રમાણમાં થોડા વધુ લાંબા જોઈ શકાય છે.

તમામ પ્રકારના કૃમિનો અટકાવ

કૃમિ એ આપણા દેશના લોકોનું લોહી ચૂસવામાં અને મોંઘવારીમાં મહામહેનતે ખાધેલો ખોરાક ખાઈ જવામાં બહુ બાકી રાખ્યું નથી. ખાસ કરીને મજૂરોને ફિક્કા બનાવીને મજૂરી છોડાવી બેરોજગાર બનાવ્યા છે.

આ રોગને અટકાવવા માટે :

- (1) નખ હંમેશાં કાપેલા અને સાફ રાખવા. હાથ સાબુથી ધોવા. સંડાસ ગયા પછી, જમતાં પહેલાં અને રસોઈ કરતાં પહેલાં હાથ સાબુથી બરાબર ધોવા. પાણી લેવા ડોયાનો ઉપયોગ કરવો. માટલામાંથી પાણી હાથ બોળીને કે લોટા વડે ન કાઢતાં, ડોયા વડે કાઢવું. માટલું નળવાળું હોય તો ઉત્તમ.
- (2) લોકોએ આરોગ્યપ્રદ જાજરૂનો જ ઉપયોગ કરવો. માનવમળનો યોગ્ય રીતે નિકાલ થાય, તેવી વ્યવસ્થા કરવી. સરકાર તરફથી પણ જાજરૂ બનાવવા આર્થિક સહાય આપે છે, તેનો ઉપયોગ કરી જાજરૂ બનાવવા અને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો.

- (3) શાકભાજી તથા ફળો બરાબર ધોઈને સાફ કર્યા પછી જ ખાવાં.
- (4) કૃમિના દર્દીને તરત જ સારવાર આપવી. કૃમિનો ભય વધુ છે, તેવી વ્યક્તિઓને દર છ માસે દાક્તરી તપાસ કરાવીને જરૂરી દવાની ગોળીઓ આપવી.
- (5) દરેક વ્યક્તિએ પગરખાંનો ઉપયોગ કરવો. માટીમાં કે ખેતરમાં કામ કર્યા પછી તરત જ હાથપગ ધોઈ નાખવા. હાથ સાબુથી ઘસીને બરોબર સાફ કરવા. માટી પર સીધું સૂઈ ન રહેવું. ખાસ કરીને ભીની માટીમાં સૂવું નહિ.
- (6) પ્રવાસમાં પાણીની સુવિધા સાથે રાખવી. શક્ય હોય ત્યાં સુધી બજારુ ખોરાક ખાવો નહિ. સ્વચ્છ પાણી અને ખોરાકનો જ ઉપયોગ કરવો.
- (7) રોગપ્રતિકારક શક્તિ જાળવવી જોઈએ.

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબ લખો :

- (1) દાદરનાં લક્ષણો અને નિવારણના ઉપાયો જણાવો.
- (2) ખસનાં લક્ષણો, ફેલાવો અને સારવાર જણાવો.
- (3) સંસર્ગજન્ય રોગોને અટકાવવાના પાંચ ઉપાયો જણાવો.
- (4) સિક્કિલિસ (ઉપદંશ)નાં લક્ષણો જણાવો.
- (5) એઈડ્સનો ફેલાવો કઈ રીતે થાય છે ?
- (6) એઈડ્સના પુખ્ત વયના દર્દીમાં જોવા મળતાં લક્ષણો જણાવો.

2. ટૂંક નોંધ લખો :

- (1) મલેરિયાનાં લક્ષણો.
- (2) કરોળિયાનાં લક્ષણો અને નિવારણના ઉપાયો
- (3) જૂ નાં લક્ષણો અને નિવારણના ઉપાયો
- (4) પરમિયો-ગોનોરિયો
- (5) સિક્કિલિસ - ઉપદંશ

3. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યોમાં જવાબ લખો :

- (1) દાદર કયા જંતુથી થાય છે ?
- (2) ખસ થવા માટે કયું જંતુ કારણભૂત છે ?
- (3) કૃમિનાં પ્રકાર અને નામ દર્શાવો.
- (4) હાથીપગો રોગ કયા મચ્છરો ફેલાવે છે ?
- (5) અનેક રોગોને ઓળખાવતો સમૂહદર્શક શબ્દ કયો છે ?

4. આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ જણાવી ઉત્તર આપો:

- (1) ફૂગ જેવા સૂક્ષ્મ જંતુથી કયો રોગ થાય છે ?
 (A) દાદર (B) મલેરિયા (C) એઈડ્સ (D) હાથીપગો
- (2) ઈયમાઈટ જંતુથી કયો રોગ થાય છે ?
 (A) કરોળિયા (B) ખસ (C) સિક્કિલિસ (D) એઈડ્સ
- (3) સશક્ત વ્યક્તિમાં કયા પ્રકારના કૃમિ થોડા પ્રમાણમાં જ રહી શકે છે ?
 (A) ગોળ કૃમિ (B) સૂત્રકૃમિ (C) અંકોડી કૃમિ (D) પટ્ટીકૃમિ
- (4) કયા રોગમાં બાળકનો વૃદ્ધિદર ઘણો ધીમો હોય છે ?
 (A) મલેરિયા (B) દાદર (C) એઈડ્સ (D) હાથીપગો
- (5) કયા રોગની દવા હજુ સુધી શોધાઈ નથી ?
 (A) કૃમિ (B) એઈડ્સ (C) મલેરિયા (D) ઉપદંશ
- (6) HIV એચઆઈવી વાઈરસ (અતિ સૂક્ષ્મ વિષાણુ)થી કયો રોગ થાય છે ?
 (A) મલેરિયા (B) કૃમિ (C) એઈડ્સ (D) હાથીપગો
- (7) કયો રોગ ક્યુલેક્ષ નામના માદા મચ્છરોથી થાય છે ?
 (A) ખસ (B) હાથીપગો (C) મલેરિયા (D) દાદર